

OROL DENGIZI INQIROZI: GLOBAL EKOLOGIK FOJIANING TAHLILI VA ISTIQBOLDAGI VAZIFALAR

Attokurova Zulayxo Islombek qizi

Andijon davlat pedagogika instituti, pedagogika fakulteti, boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

Zulayxo_007@icloud.com Tel:+998507774107

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20292209>

Abstract: Ushbu maqolada Orol dengizining qurishi bilan bog'liq global ekologik inqiroz, uning kelib chiqishining antropogen omillari va mintaqa iqlimiga ta'siri batafsil yoritilgan. Maqolada ekotizimning buzilishi natijasida yuzaga kelgan ijtimoiy-tibbiy muammolar, iqtisodiy yo'qotishlar va Orolbo'yi hududini qayta tiklash bo'yicha xalqaro tashabbuslar tahlil qilinadi.

Keywords: Orol dengizi, Orolqum, Amudaryo, Sirdaryo, ekologik fojia, iqlim o'zgarishi, sho'rlanish, saksovulzorlar, barqaror rivojlanish, bioxilma-xillik

Аннотация: В статье подробно рассматривается глобальный экологический кризис, связанный с высыханием Аральского моря, антропогенные факторы его возникновения и влияние на климат региона. Анализируются социально-медицинские проблемы, экономические потери и международные инициативы по восстановлению Приаралья.

Ключевые слова: Аральское море, Аралкум, Амударья, Сырдарья, экологическая катастрофа, изменение климата, засоление, саксауловые насаждения, устойчивое развитие.

Annotation: This article details the global environmental crisis associated with the desiccation of the Aral Sea, the anthropogenic factors of its occurrence, and its impact on the region's climate. The article analyzes socio-medical problems, economic losses, and international initiatives for the restoration of the Aral Sea region.

Keywords: Aral Sea, Aralkum, Amu Darya, Syr Darya, ecological catastrophe, climate change, salinization, saxaul plantations, sustainable development, biodiversity.

KIRISH

Orol dengizi o'tgan asrning o'rtalariga qadar o'zining noyob ekotizimi bilan Markaziy Osiyoning "marvaridi" hisoblangan. Maydoni qariyb 68 ming kvadrat kilometr bo'lib, u dunyo miqyosida kattaligi bo'yicha to'rtinchi yirik yopiq havza edi. Dengiz nafaqat mintaqa iqlimini yumshatuvchi "tabiiy konditsioner" vazifasini o'tagan, balki yiliga 40-50 ming tonna baliq mahsulotlari yetkazib beruvchi ulkan iqtisodiy resurs ham bo'lgan. Uning qirg'oqlarida joylashgan to'qayzorlar minglab hayvon va o'simlik turlari uchun boshpana edi.

Biroq, 1960-yillardan boshlab sobiq ittifoqning "tabiatni bo'ysundirish" rejalari doirasida Amudaryo va Sirdaryo suvlari qishloq xo'jaligiga, ayniqsa paxta yetishtirishga yo'naltirildi. Minglab kilometr uzunlikdagi betonlanmagan kanallar qurilishi suvning 40-50 foizini qumga singib ketishiga sabab bo'ldi. Natijada, dengizga quyiladigan suv hajmi yil sayin kamayib bordi va 1980-yillarga kelib dengiz ikki qismga bo'lindi. Bu insoniyat tarixidagi eng yirik antropogen (inson omili sababli yuzaga kelgan) ekologik fojining boshlanishi edi. Bugungi kunga kelib dengizning 90 foizdan ortiq qismi qurib, uning o'rnida tuzli cho'l qolgan.

Dengiz tubining qurishi natijasida paydo bo'lgan 5,4 million gektarlik Orolqum sahrosi bugun global xavf manbaiga aylangan. Har yili bu hududdan ko'tariladigan 75 million tonnadan ortiq qum, tuz va chang havoga aralashib, mintaqa bo'ylab tarqalmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Orol tuzi hatto Antarktida muzliklari va Himolay tog'lari cho'qqilarida ham topilgan. Bu tuzlar tarkibida o'nlab yillar davomida dalalardan daryoga oqib tushgan zaharli pestitsidlar va gerbitsidlar mavjud. Sho'rlanish darajasi (salinitet) litriga 10 grammdan 150-200 grammgacha ko'tarilishi dengizdagi barcha tiriklikni yo'q qildi. Mahalliy iqlim ham o'zgardi: yoz jazirama issiq, qish esa ayozli sovuq bo'lib, kontinentallik darajasi ortib ketdi.

Ekologik vaziyatning yomonlashuvi Orolbo'yi aholisi (Qoraqalpog'iston va Xorazm) salomatligiga halokatli zarba berdi. Changli bo'ronlar nafas yo'llari kasalliklarini keltirib chiqarmoqda. Ma'lumotlarga ko'ra, bu mintaqada sil, anemiya, buyrak va o't pufagi kasalliklari respublika o'rtacha ko'rsatkichidan bir necha barobar yuqori. Ichimlik suvi taqchilligi va uning tarkibidagi mineral tuzlarning me'yordan ortiqligi aholining genofondiga ham xavf solmoqda. Mo'ynoq kabi ilgari port shahar bo'lgan hududlarda baliqchilik sanoatining barham topishi ommaviy ishsizlikka va aholining migratsiyasiga sabab bo'ldi.

Bugungi kunda O'zbekiston hukumati "Orolni qaytarish emas, balki Orolbo'yida hayotni saqlab qolish" strategiyasini ilgari surmoqda. 2018-yildan boshlab dengizning qurigan tubida keng ko'lamli o'rmonlashtirish ishlari boshlandi. Bugungi kunga kelib 2 million gektarga yaqin maydonga saksovul, qandim va cherkas kabi cho'l o'simliklari ekildi. Bu "yashil qalqon"lar tuz ko'chishini to'xtatishda eng arzon va samarali usul bo'lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, BMT tomonidan Orolbo'yi mintaqasini "Ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududi" deb e'lon qilinishi xalqaro hamjamiyatning e'tiborini bu muammoga qaratishda muhim qadam bo'ldi.

XULOSA

Orol fojiasi shunchaki mintaqaviy muammo emas, balki butun insoniyat uchun tabiat resurslaridan asossiz foydalanishning ayanchli yakunidir. Biz endi dengizni avvalgi ko'rinishiga qaytara olmasligimizni tan olishimiz kerak, ammo fojia oqibatlarini yumshatish bizning ma'naviy burchimizdir.

Kengaytirilgan xulosa sifatida quyidagi ustuvor yo'nalishlarni belgilash lozim:

Suv resurslarini boshqarish: Markaziy Osiyo davlatlari suvdan foydalanishda yagona, adolatli va tejoychi tizimga o'tishi shart. Tomchilatib sug'orish va lazerli tekislash kabi texnologiyalar muqobil emas, balki majburiyat bo'lishi lozim.

Ekologik barqarorlik: Orolqumning butun maydonini yashil qoplama bilan yopish ishlarini jadallashtirish va bu jarayonga dunyo olimlarini jalb qilish zarur. Bu nafaqat changni to'xtatadi, balki mintaqada yangi turdagi cho'l chorvachiligini rivojlantirishga asos bo'ladi.

Inson kapitaliga investitsiya: Orolbo'yi aholisi uchun tibbiy xizmat sifatini mutlaqo yangi bosqichga ko'tarish, ularga ekologik toza oziq-ovqat va sifatli ichimlik suvi yetkazib berish davlat siyosatining o'zagida turishi kerak.

XULOSA

qilib aytganda, Orol — insoniyatning tabiat ustidan g'alaba qozonishga bo'lgan asossiz urinishi mag'lubiyatidir. Biz tabiat bilan kurashishni to'xtatib, u bilan uyg'unlikda yashashni o'rganishimiz kerak. Orol fojiasidan olingan saboqlar kelajakda boshqa hududlarda bunday halokatlarning oldini olishga xizmat qilishi shart. Faqatgina global birlashuv va ilmiy yondashuv orqali Orolbo'yi hududini xavfli zonadan imkoniyatlar maskaniga aylantirish mumkin.

References:

1. Mirziyoyev Sh.M. Orolbo‘yi hududini rivojlantirish va aholi turmush darajasini oshirish bo‘yicha davlat dasturlari (2017-2024).
2. Rafikov A.A. Orol inqirozi va geoekologik vaziyat. — Toshkent: "Noshir", 2015.
3. Zonn I.S., Glantz M.H. The Aral Sea Encyclopedia. — Springer, 2009.
4. Micklin P. The Aral Sea: Physicogeographical and Biological Characteristics. — Springer, 2014.
5. Kushimov R. Orolbo‘yi hududida ekologik monitoring va salomatlik muammolari. — Nukus, 2019.
6. Orolni qutqarish xalqaro jamg‘armasi (OQXJ). 30 yillik faoliyat hisoboti. — Dushanbe, 2023.
7. BMT Taraqqiyot Dasturi. Markaziy Osiyoda iqlim o‘zgarishi va suv xavfsizligi tahlili. — 2022.
8. Eshchanov B. Markaziy Osiyoda agrosanoat majmuasining suv sarfiga ta‘siri. — Toshkent, 2020.